॥ श्रीवरदराजाचार्यविरचिता ॥

लघुसिद्धान्तकौमुदी

हलन्तस्त्रीलिङ्ग-नपुंसकलिङ्गप्रकरणम्

लघुकौमुदी के ३५ संस्करणों पर आधारित रंगीन संस्करण

इस विषय के शोधपूर्ण सरलव्याख्यान पद्धति पर आधारित वीडियो हमारे चैनल पर उपलब्ध हैं।

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

परामर्शकौ

प्रो. ब्रजभूषणओझा

प्रो. नीलाभतिवारी

इन स्लाइड्स के माध्यम से पढ़ने के लिए अथवा इनकी व्याख्या देखने के लिए हमारे चैनल का अनुसरण करें।

YouTube संस्कृतसारः @sanskrit sar

प्रस्तोता

डॉ. श्रीओमशर्मा (व्याकरणविद्याशाखा)

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः,

श्रीरघुनाथकीर्तिपरिसरः देवप्रयागः (उत्तराखण्डः)

निवेदनम्

यह पठन-पाठनसामग्री ‘संस्कृतव्याकरण’ में शीघ्र प्रवेशेच्छुक-छात्राध्यापकों के हेतु ‘संस्कृतसारः’ इस समाजसेविका संस्था द्वारा संस्कृतभाषा की सेवार्थ प्रस्तुत की जा रही है। अतः आपसे निवेदन है कि इन ‘लघुसिद्धान्तकौमुदी’ स्लाइड्स् व वीडियोज् का अपने पठन-पाठन में पर्याप्त उपयोग कर संस्कृत की सेवा में हमारा सहयोग करें।

सूचना— यह अध्ययन सामग्री पूर्णतः निश्शुल्क है तथा इस पर कोई कॉपीराइट भी नहीं हैं।

दिनाङ्कः-

22.12.2020

अस्माकं सम्पर्कसूत्राणि—

e-mail अणुवाक्— samskritsaarah@gmail.com

ह्वाट्सैप्— ८८९९१८७९२९ (भवतां परामर्शानां स्वागतम्)

YOUTUBE — संस्कृतसारः @sanskrit sar

FACEBOOK— @sanskrit_shiksha संस्कृतशिक्षा

निवेदकः-

संस्कृतशिक्षा-परिवारः

(सम्पर्कसूत्रम्-9424692199)

sanskritshiksha2020@gmail.com

हलन्ते स्त्रीलिङ्गाः

- **ह्** → १.उपानह्, २.उष्णिह्
- **व्** → १.दिव्
- **र्** → १.गिर्, २.पुर्, ३.चतुर्
- **म्** → १.किम्, २.इदम्
- **द्** → १.त्यद्, २.तद्, ३.एतद्
- **च्** → १.वाच्
- **प्** → १.अप्
- **श्** → १.दिश्, २.दृश्
- **ष्** → १.त्विष्, २.सजुष्, ३.आशिष्
- **स्** → १.अदस्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

हकारान्तेषु 'उपानह्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तस्त्रीलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	1.उपानत् 2.उपानद्	उपानहौ	उपानहः
सम्बोधनम्	हे 1.उपानत् 2.उपानद्	हे उपानहौ	हे उपानहः
द्वितीया	उपानहम्	उपानहौ	उपानहः
तृतीया	उपानहा	उपानद्भ्याम्	उपानद्भिः
चतुर्थी	उपानहे	उपानद्भ्याम्	उपानद्भ्यः
पञ्चमी	उपानहः	उपानद्भ्याम्	उपानद्भ्यः
षष्ठी	उपानहः	उपानहोः	उपानहाम्
सप्तमी	उपानहि	उपानहोः	उपानत्सु

❖ नहो धः। यथायथं जश्त्वं चर्त्वञ्च

- ❖ सूत्रम्- नहो धः॥ (८,२.३४)
- ❖ सूत्रार्थः- नहो हस्य धः स्याज्झलि पदान्ते च॥
- ❖ सूत्रम्- नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ॥
- ❖ सूत्रार्थः- क्विँबन्तेषु पूर्वपदस्य दीर्घः।
- ❖ उपानत्, उपानद्। उपानहौ। उपानत्सु॥

उप+नह्+ क्विँप्

उपानह्+ स् (हो ढः> प्राप्ते)

उपानध् + (नहो धः)

उपानद्-2 (झलां जशोऽन्ते)

उपानत्-1 (वाऽवसाने)

१.नह्— उपानह्

२. वृत्— नीवृत्

३.वृष्— प्रावृष्

४.व्यध्—हृदयावित्

५.रुच्— नीरुच्

६.सह्— ऋतीसह्

७.तन्— परीतत्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

हकारान्तेषु 'उष्णिह्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तस्त्रीलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	1.उष्णिक् 2.उष्णिग्	उष्णिहौ	उष्णिहः
सम्बोधनम्	हे 1.उष्णिक् 2.उष्णिग्	हे उष्णिहौ	हे उष्णिहः
द्वितीया	उष्णिहम्	उष्णिहौ	उष्णिहः
तृतीया	उष्णिहा	उष्णिग्भ्याम्	उष्णिग्भिः
चतुर्थी	उष्णिहे	उष्णिग्भ्याम्	उष्णिग्भ्यः
पञ्चमी	उष्णिहः	उष्णिग्भ्याम्	उष्णिग्भ्यः
षष्ठी	उष्णिहः	उष्णिहोः	उष्णिहाम्
सप्तमी	उष्णिहि	उष्णिहोः	उष्णिक्षु

- क्विँन्नन्तत्वात् कुत्वेन घः।
- उष्णिक्, उष्णिग्। उष्णिहौ। उष्णिग्भ्याम्॥

उष्णिह्+ स् (हो ढः> प्राप्ते)
उष्णिघ् + (क्विँन्प्रत्ययस्य कुः)
उष्णिग्-2 (झलां जशोऽन्ते)
उष्णिक्-1 (वाऽवसाने)

- क्विँन्प्रत्ययस्य कुः। यथायथं जश्त्वं चर्त्वञ्च

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

वकारान्तेषु 'दिव्'शब्दस्य रूपाणि (अव्युत्पन्नं प्रातिपदिकम्)

दिव्= स्वर्गः / आकाशः

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तस्त्रीलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	द्यौः	दिवौ	दिवः
सम्बोधनम्	हे द्यौः	हे दिवौ	हे दिवः
द्वितीया	दिवम्	दिवौ	दिवः
तृतीया	दिवा	द्युभ्याम्	द्युभिः
चतुर्थी	दिवे	द्युभ्याम्	द्युभ्यः
पञ्चमी	दिवः	द्युभ्याम्	द्युभ्यः
षष्ठी	दिवः	दिवोः	दिवाम्
सप्तमी	दिवि	दिवोः	द्युषु

❖ द्यौः। दिवौ। दिवः। द्युभ्याम्॥

❖ सूत्रम्- दिव औत्॥ (७,१.८४)
❖ सूत्रार्थः- दिविति प्रातिपदिकस्यौत्स्यात्सौ।
❖ सूत्रम्- दिव उत्॥ (६,१.१३१)
❖ सूत्रार्थः- दिवोऽन्तादेश उकारः स्यात् पदान्ते।

दिव्+ स्
दि औ+ स् (इको यणचि- यण्)
द्यौः

दिव्+ भ्याम्
दि उ+ भ्याम्
द्युभ्याम्

❖ दिव औत्- औ
❖ दिव उत्- उ

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

रेफान्तेषु 'गिर्-पुर्'शब्दयो रूपाणि (क्विँप्रत्ययान्तौ)

गिर् - पुर्= वाणी , ग्रामः/नगरम्

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तस्त्रीलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	गीः	गिरौ	गिरः
सम्बोधनम्	हे गीः	हे गिरौ	हे गिरः
द्वितीया	गिरम्	गिरौ	गिरः
तृतीया	गिरा	गीर्भ्याम्	गीर्भिः
चतुर्थी	गिरे	गीर्भ्याम्	गीर्भ्यः
पञ्चमी	गिरः	गीर्भ्याम्	गीर्भ्यः
षष्ठी	गिरः	गिरोः	गिराम्
सप्तमी	गिरि	गिरोः	गीर्षु

❖ गीः। गिरौ। गिरः॥ एवं पूः॥

❖ सूत्रम्- र्वोरुपधाया दीर्घ इकः॥ (८,२.७६)

❖ सूत्रार्थः- रेफवान्तयोर्धात्वोरुपधाया इको दीर्घः पदान्ते।

गिर्+ स्	गिर्+ भ्याम्	गिर्+ सु
गीर्	गीर् + भ्याम्	गीर् + सु (रोः सुपि)
गीः	गीर्भ्याम्	गीर्षु

❖ र्वोरुपधाया दीर्घ इकः

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

रेफान्तेषु ‘चतुर्’शब्दस्य रूपाणि

चतुर्= चतुर्त्वसङ्ख्याविशेषः

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तस्त्रीलिङ्गाः)

विभक्तयः	बहुवचनम्
प्रथमा	चतस्रः
द्वितीया	चतस्रः
तृतीया	चतसृभिः
चतुर्थी	चतसृभ्यः
पञ्चमी	चतसृभ्यः
षष्ठी	चतसृणाम्
सप्तमी	चतसृषु

❖ चतस्रः। चतसृणाम्॥

चतुर्+ अस्
चतसृ+ अस्
चतस् र्+ अस्
चतस्रः

चतुर्+ आम्
चतसृ+ आम्
चतसृ+ नुँट् आम्
चतसृ+ नाम्
चतसृणाम्

- ❖ सूत्रम्— त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ
- ❖ सूत्रार्थः — स्त्रीलिङ्गयोः त्रिचतुरोः ‘तिसृ-चतसृ’ एतौ स्तः।
- ❖ सूत्रम् — अचि र ऋतः
- ❖ सूत्रार्थः —‘तिसृ-चतसृ’ एतयोर्ऋकारस्य रेफादेशः स्यादचि।
- ❖ वार्तिकम् — नुँम्-अचिर्-तृज्वद्भावेभ्यो नुँट् पूर्वविप्रतिषेधेन

❖ त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

मकारान्तेषु 'किम्'(का) शब्दस्य रुपाणि

किम्= प्रश्ने, वितर्के, निन्दायाम्

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तस्त्रीलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	का	के	काः
द्वितीया	काम्	के	काः
तृतीया	कया	काभ्याम्	काभिः
चतुर्थी	कस्यै	काभ्याम्	काभ्यः
पञ्चमी	कस्याः	काभ्याम्	काभ्यः
षष्ठी	कस्याः	कयोः	कासाम्
सप्तमी	कस्याम्	कयोः	कासु

❖ औङ आपः— शी ❖ आङि चापः ❖ सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च— स्याट्

❖ का। के। काः। सर्वावत्॥

- ❖ सूत्रम्- किमः कः॥ (७,२.१०३)
- ❖ सूत्रार्थः- किमः कः स्याद्विभक्तौ।
- ❖ सूत्रम्- औङ आपः॥ (७,१.१८)
- ❖ सूत्रार्थः- आबन्तादङ्गात्परस्ययौङः शी स्यात्।
- ❖ सूत्रम्- आङि चापः॥ (७,३.१०५)
- ❖ सूत्रार्थः- आङि ओसि चाप एकारः।
- ❖ सूत्रम्- सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च॥
- ❖ सूत्रार्थः- आबन्तात्सर्वनाम्नो ङितः स्याट् स्यादापश्च ह्रस्वः।

किम्+ स्
का+ स्
का

का+ औ
का+ ई
के

का+ आ
के+ आ
कया

का+ ए
क+स्या ए
कस्यै

का+ आम्
का+ साम्
कासाम्

(अजाद्यतष्टाप्—टाप् (आ)

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

मकारान्तेषु 'इदम्' शब्दस्य रूपाणि

इदम्= सन्निकृष्टवस्तुनिर्देशे

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तस्त्रीलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	इयम्	इदे > इमे	इदाः > इमाः
द्वितीया	इदाम्> इमाम्/एनाम्	इमे/ एने	इदाः > इमाः/ एनाः
तृतीया	इदया > अनया/एनया	इदाभ्याम् > आभ्याम्	इदाभिः > आभिः
चतुर्थी	इदस्यै >अस्यै	आभ्याम्	इदाभ्यः >आभ्यः
पञ्चमी	इदस्याः >अस्याः	आभ्याम्	आभ्यः
षष्ठी	इदस्याः > अस्याः	इदयोः > अनयोः/ एनयोः	इदासाम् > आसाम्
सप्तमी	इदस्याम् > अस्याम्	अनयोः/ एनयोः	इदासु > आसु

इदम्+ स्(त्यदादीनामः > प्राप्ते)
इदम्+ स् (इदमो मः)
इयम् (हल्ङ्यादिलोपः)

इदम्+ औ
इद अ+ औ (त्यदादीनामः)
इद+ औ (अतो गुणे)
इदा+ औ (अजाद्यतष्टाप्)
इमा+ औ (दश्च)
इमा+ शी (औङ आपः)
इमे

इदा + आ
अन् आ+ आ
अन् ए+ आ (आङि चापः)
अनया

- सूत्रम्- यः सौ॥ (७,२.११०)
- सूत्रार्थः- इदमो दस्य यः स्यात्सौ। इयम्।
- त्यदाद्यत्वम्। पररूपत्वम्। टाप्। दश्चेति मः। इमे। इमाः। इमाम्। अनया।
- हलि लोपः। आभ्याम्। आभिः। अस्यै। अस्याः। अनयोः। आसाम्। अस्याम्। आसु॥

- सूत्रम्- इदमो मः॥ (७,२.१०८)
- सूत्रार्थः- (इदमो मस्य मः स्यात्) सौ।
- सूत्रम्- दश्च॥ (७,२.१०९)
- सूत्रार्थः- इदमो दस्य मः स्याद्विभक्तौ। इमौ। इमे।
- सूत्रम्- अनाप्यकः॥ (पदच्छेदः- अन् आपि अकः)
- सूत्रार्थः- अककारस्येदम इदोऽनापि विभक्तौ।
- सूत्रम्- हलि लोपः॥ (७,२.११३)
- सूत्रार्थः- अककारस्येदम इदो लोप आपि हलादौ।

❖ यः सौ ❖ दश्च ❖ अनाप्यकः ❖ हलि लोपः ❖ अन्वादेशपक्षे

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

दकारान्तेषु 'त्यद्,तद्,एतद्' शब्दानां रूपाणि

त्यद्, तद्, एतद्= परोक्षवस्तुनिर्देशे, समीपतरवस्तुनिर्देशे

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तस्त्रीलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	स्या	त्ये	त्याः	सा	ते	ताः	एषा	एते	एताः
द्वितीया	त्याम्	त्ये	त्याः	ताम्	ते	ताः	एताम्	एते	एताः
तृतीया	त्यया	त्याभ्याम्	त्याभिः	तया	ताभ्याम्	ताभिः	एतया	एताभ्याम्	एताभिः
चतुर्थी	त्यस्यै	त्याभ्याम्	त्याभ्यः	तस्यै	ताभ्याम्	ताभ्यः	एतस्यै	एताभ्याम्	एताभ्यः
पञ्चमी	त्यस्याः	त्याभ्याम्	त्याभ्यः	तस्याः	ताभ्याम्	ताभ्यः	एतस्याः	एताभ्याम्	एताभ्यः
षष्ठी	त्यस्याः	त्ययोः	त्यासाम्	तस्याः	तयोः	तासाम्	एतस्याः	एतयोः	एतासाम्
सप्तमी	त्यस्याम्	त्ययोः	त्यासु	तस्याम्	तयोः	तासु	एतस्याम्	एतयोः	एतासु

- ❖ त्यदाद्यत्वम्। टाप्। स्या। त्ये। त्याः॥
- ❖ एवं तद्, एतद्॥

त्यद्+ स्
त्य अ+ स्
त्य आ+ स्
स्या+ स्
स्या

तद्+ स्
स आ+ स्
सा

एतद्+ स्
ए स आ+ स्
एषा

❖ तदोः सः सावनन्त्ययोः

❖ औङ आपः— शी

❖ आङि चापः

❖ सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च— स्याट्

चकारान्तेषु ‘वाच्’ शब्दस्य रूपाणि (क्विँप्रत्ययान्तः)

वाच् = वाणी

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	1.वाक् 2.वाग्	वाचौ	वाचः
सम्बोधनम्	हे 1.वाक् 2.वाग्	हे वाचौ	हे वाचः
द्वितीया	वाचम्	वाचौ	वाचः
तृतीया	वाचा	वाग्भ्याम्	वाग्भिः
चतुर्थी	वाचे	वाग्भ्याम्	वाग्भ्यः
पञ्चमी	वाचः	वाग्भ्याम्	वाग्भ्यः
षष्ठी	वाचः	वाचोः	वाचाम्
सप्तमी	वाचि	वाचोः	वाक्षु

❖ चोः कुः । यथायथं जश्त्वं चर्त्वञ्च।

❖ वाक्, वाग् । वाचौ । वाग्भ्याम् । वाक्षु ॥

वाच् + स्
वाक् (चोः कुः)
वाग्-2 (झलां जशोऽन्ते)
वाक्-1 (वाऽवसाने)

वाच् + सु(प्)
वाक् + सु (चोः कुः)
वाग् + सु (झलां जशोऽन्ते)
वाग् + षु (आदेशप्रत्ययोः)
वाक् + षु (खरि च)
वाक्षु

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

पकारान्तेषु 'अप्' शब्दस्य रूपाणि (क्विँप्प्रत्ययान्तः)

अप् = जलम्

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तस्त्रीलिङ्गाः)

विभक्तयः	बहुवचनम्
प्रथमा	आपः
सम्बोधनम्	हे आपः
द्वितीया	अपः
तृतीया	अद्भिः
चतुर्थी	अद्भ्यः
पञ्चमी	अद्भ्यः
षष्ठी	अपाम्
सप्तमी	अप्सु

अप्+ अस्
आप्+ अस् (अप्तृन्तृ.....)
आपः (झलां जशोऽन्ते)

अप्+ भिस्
अत् + भिस् (अपो भि)
अद् + भिस् (झलां जशोऽन्ते)
अद्भिः

❖ अप्तृन्तृच्.....

❖ अपो भि।

❖ अप्शब्दो नित्यं बहुवचनान्तः।

(आपस्तथाऽसवो वर्षाः सिकताश्च दशाः समाः।
लाज-दार-गृह-प्राणाबहुत्वभागिनः सदा॥)

(सुमनस्)

❖ अप्तृन्निति दीर्घः। आपः। अपः॥

❖ सूत्रम्- अपो भि॥ (७,४.४८)

❖ सूत्रार्थः- अपस्तकारो भादौ प्रत्यये।

❖ अद्भिः। अद्भ्यः। अद्भ्यः। अपाम्। अप्सु॥

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

शकारान्तेषु 'दिश्' शब्दस्य रूपाणि (क्विँन्प्रत्ययान्तः)

दिश् = दिशा

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तस्त्रीलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	1.दिक् 2.दिग्	दिशौ	दिशः
सम्बोधनम्	हे 1.दिक् 2.दिग्	हे दिशौ	हे दिशः
द्वितीया	दिशम्	दिशौ	दिशः
तृतीया	दिशा	दिग्भ्याम्	दिग्भिः
चतुर्थी	दिशे	दिग्भ्याम्	दिग्भ्यः
पञ्चमी	दिशः	दिग्भ्याम्	दिग्भ्यः
षष्ठी	दिशः	दिशोः	दिशाम्
सप्तमी	दिशि	दिशोः	दिक्षु

❖ (व्रश्चभ्रस्ज...), क्विँन्प्रत्ययस्य कुः । यथायथं जश्त्वं चर्त्वञ्च।

❖ दिक्, दिग् । दिशौ । दिशः । दिग्भ्याम् ॥

दिश्+ स्
दिष् (व्रश्चभ्रस्ज...)
दिड् (झलां जशोऽन्ते)
दिग्-2 (क्विँन्प्रत्ययस्य कुः)
दिक्-1 (वाऽवसाने)

दिश् + सु(प्)
दिष् + सु (व्रश्चभ्रस्ज...)
दिड् + सु (झलां जशोऽन्ते)
दिग् + सु (क्विँन्प्रत्ययस्य कुः)
दिग् + षु (आदेशप्रत्यययोः)
दिक् + षु (खरि च)
दिक्षु

शकारान्तेषु ‘दृश्’ शब्दस्य रूपाणि (क्विँप्रत्ययान्तः)

दृश् = लोचनम् / दृष्टिः

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	1.दृक् 2.दृग्	दृशौ	दृशः
सम्बोधनम्	हे 1.दृक् 2.दृग्	हे दृशौ	हे दृशः
द्वितीया	दृशम्	दृशौ	दृशः
तृतीया	दृशा	दृग्भ्याम्	दृग्भिः
चतुर्थी	दृशे	दृग्भ्याम्	दृग्भ्यः
पञ्चमी	दृशः	दृग्भ्याम्	दृग्भ्यः
षष्ठी	दृशः	दृशोः	दृशाम्
सप्तमी	दृशि	दृशोः	दृक्षु

❖ (व्रश्चभ्रस्ज...), क्विँन्प्रत्ययस्य कुः । यथायथं जश्त्वं चर्त्वञ्च।

❖ प्रश्नः— ‘दृश्’ इत्यस्य क्विँप्रत्ययान्तत्वेऽपि ‘क्विँन्प्रत्ययस्य कुः’ इति सूत्रेण कथं कुत्वम् ?

❖ त्यदादिष्विति = ‘त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च’ इति सूत्रेण दृशेः क्विँन्विधानाद् =‘क्विँन्प्रत्ययो यस्माद्’ दृष्ट इत्यर्थकस्य बहुव्रीहिस्वीकाराद् अन्यत्रापि= वर्त्तमाने क्विँन्-प्रत्ययस्य-अभावेऽपि कुत्वम्।

❖ दृक्, दृग्। दृशौ। दृग्भ्याम्॥

दृश्+ स्	
दृष्	(व्रश्चभ्रस्ज...)
दृड्	(झलां जशोऽन्ते)
दृग्-2	(क्विँन्प्रत्ययस्य कुः)
दृक्-1	(वाऽवसाने)

दृश् + सु(प्)	
दृष् + सु	(व्रश्चभ्रस्ज...)
दृड् + सु	(झलां जशोऽन्ते)
दृग् + सु	(क्विँन्प्रत्ययस्य कुः)
दृग् + षु	(आदेशप्रत्यययोः)
दृक् + षु	(खरि च)
दृक्षु	

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

षकारान्तेषु 'त्विष्' शब्दस्य रुपाणि (क्विँप्प्रत्ययान्तः)

त्विष् = कान्तिः

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तस्त्रीलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	1.त्विट् 2. त्विड्	त्विषौ	त्विषः
सम्बोधनम्	हे1.त्विट् 2.त्विड्	हे त्विषौ	हे त्विषः
द्वितीया	त्विषम्	त्विषौ	त्विषः
तृतीया	त्विषा	त्विड्भ्याम्	त्विड्भिः
चतुर्थी	त्विषे	त्विड्भ्याम्	त्विड्भ्यः
पञ्चमी	त्विषः	त्विड्भ्याम्	त्विड्भ्यः
षष्ठी	त्विषः	त्विषोः	त्विषाम्
सप्तमी	त्विषि	त्विषोः	1.त्विट्त्सु 2.त्विट्सु

- ❖ त्विट्, त्विड् । त्विषौ । त्विड्भ्याम् ॥
- ❖ (पुँल्लिङ्गस्य 'रत्नमुष्'शब्दवत्)
- ❖ एवं प्रावृष्, रुष् इत्यादः

त्विष् + स्
त्विड्-2 (झलां जशोऽन्ते)
त्विट्-1 (वाऽवसाने)

त्विष् + सु(प्)
त्विड् + सु (झलां जशोऽन्ते)
त्विड् + ध् सु (डः सि धुँट्)
त्विट् + त् सु (खरि च)
1.त्विट्त्सु
2.त्विट्सु

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

षकारान्तेषु ‘सजुष्-आशिष्’ शब्दस्य रुपाणि (क्विँप्प्रत्ययान्तः)

सजुष्, आशिष् = मित्रम्, आशीर्वादः

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तस्त्रीलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सजूः	सजुषौ	सजुषः
सम्बोधनम्	हे सजूः	हे सजुषौ	हे सजुषः
द्वितीया	सजुषम्	सजुषौ	सजुषः
तृतीया	सजुषा	सजूर्भ्याम्	सजूर्भिः
चतुर्थी	सजुषे	सजूर्भ्याम्	सजूर्भ्यः
पञ्चमी	सजुषः	सजूर्भ्याम्	सजूर्भ्यः
षष्ठी	सजुषः	सजुषोः	सजुषाम्
सप्तमी	सजुषि	सजुषोः	1. सजूःषु 2. सजूष्षु

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	आशीः	आशिषौ	आशिषः
सम्बोधनम्	हे आशीः	हे आशिषौ	हे आशिषः
द्वितीया	आशिषम्	आशिषौ	आशिषः
तृतीया	आशिषा	आशीर्भ्याम्	आशीर्भिः
चतुर्थी	आशिषे	आशीर्भ्याम्	आशीर्भ्यः
पञ्चमी	आशिषः	आशीर्भ्याम्	आशीर्भ्यः
षष्ठी	आशिषः	आशिषोः	आशिषाम्
सप्तमी	आशिषि	आशिषोः	1.आशीःषु 2.आशीष्षु

❖ ससजुषो रुँरिति रुँत्वम्। सजूः। सजुषौ। सजूर्भ्याम्॥

❖ आशीः। आशिषौ। आशीर्भ्याम्॥

सजुष् + स् (स-सजुषो रुँः)
सजुर् (र्वोरुधाया दीर्घ इकः)
सजूः

सजुष् + सु (स-सजुषो रुँः) (र्वोरुधाया दीर्घ इकः)
सजूर् + सु (खरवसानयोर्विसर्जनीयः) (वा शरि)
सजूः + सु (नुँम्विसर्जनीयः शर्व्यवायेऽपि) 1. सजूःषु 2. सजूष्षु

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

सकारान्तेषु ‘अदस्’ शब्दस्य रूपाणि

अदस् = प्रत्यक्षे बहुदूरे

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तस्त्रीलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अदौ > असौ	अदे > अमू	अदाः > अमूः
द्वितीया	अदाम् > अमूम्	अदे > अमू	अदाः > अमूः
तृतीया	अदया > अमुया	अदाभ्याम् > अमूभ्याम्	अदाभिः > अमूभिः
चतुर्थी	अदस्यै > अमुष्यै	अदाभ्याम् > अमूभ्याम्	अदाभ्यः > अमूभ्यः
पञ्चमी	अदस्याः > अमुष्याः	अदाभ्याम् > अमूभ्याम्	अदाभ्यः > अमूभ्यः
षष्ठी	अदस्याः > अमुष्याः	अदयोः > अमुयोः	अदासाम् > अमूषाम्
सप्तमी	अदस्याम् > अमुष्याम्	अदयोः > अमुयोः	अदासु > अमूषु

- ❖ असौ। उत्वमत्वे। अमू। अमूः। अमुया। अमूभ्याम् ३। अमूभिः। अमुष्यै। अमूभ्यः २। अमुष्याः। अमुयोः २। अमूषाम्। अमुष्याम्। अमूषु॥
- ❖ (अप्सरस्,उषस्, सुमनस् एते सर्वे पुँल्लिङ्गस्य वेधस्शब्दवत्)

॥ इति हलन्तस्त्रीलिङ्गाः ॥

✓ *सुँ-विभक्तिं विहाय त्यदादित्व-पररूपकार्यानन्तरं टापि कृते सर्वासु विभक्तिषु ‘सर्वा’शब्दवत्प्रक्रिया ज्ञेया।*

अदस् + स् (त्यदादीनामः > प्राप्ते)
अद औ + स् (अदस औ सुलोपश्च)
अद औ + (वृद्धिरेचि)
अदौ (अदसोऽसेर्दादु दो मः > प्राप्ते)
असौ (तदोः सः सावनन्त्योः)

अदस् + औ
अदा + औ (त्यदादित्वं पररूपम्)
अदा + ई (अजाद्यतष्टाप्)
अदे (आद्गुणः)
अमू (अदसोऽसेर्दादु दो मः)

- ❖ अदस औ सुँलोपश्च।
- ❖ तदोः सः सावनन्त्योः।

- ❖ अदसोऽसेर्दादु दो मः

1. नहो हस्य.............स्यात्.........पदान्ते च। रिक्तस्थानानि पूरयत—

क. धः, पदान्ते

ख. ढः, झलि

ग. धः, झलि

घ. लोपः , झलि

2. 'उपानद्' इत्यत्र दीर्घविधायकं सूत्रं किम् ?

क. सुपि च

ख. सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ

ग. अकः सवर्णे दीर्घः

घ. नहिवृतिवृषि.........

3. सूत्रस्य शुद्धं स्वरूपं चिनुत ?

क. नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्नौ

ख. नहिवृतिवृषिव्धिरुचिसहितनिषु क्वौँ

ग. नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहिनिषु क्वौँ

घ. नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ

4. 'उप+ नह्+ सु' इत्यवस्थायां पूर्वपदस्य दीर्घे हस्य धत्वे जश्त्वे चर्त्वे च कृते किं रूपं सिद्ध्यति ?

क. उपानत्, उपानद्

ख. उपानत्

ग. उपानत्, उपानत्सु

घ. उपानत्सु

5. हकारस्य कुत्वं भवति ?

क. घकारः

ख. खकारः

ग. धकारः

घ. ककारः

6. एतेष्वस्य प्रयोगः केवलं स्त्रीलिङ्गे भवति —

क. सुदिव्

ख. दिव्

ग. तद्

घ. चतुर्

7. स्त्रीलिङ्गे इदं रूपं न भवति ?

क. का

ख. काः

ग. के

घ. कौ

8. एतेषु असङ्गतं चिनुत—

क. 'पुर्'शब्दस्य रूपाणि 'गिर्'शब्दवद्भवन्ति।

ख. किम्-शब्दस्य रूपाणि स्त्रीलिङ्गे सर्वाशब्दवद्भवन्ति।

ग. 'यः सौ' इति सूत्रेण इदमो दकारस्य यत्वे 'इयम्' इति रूपं न सिद्ध्यति।

घ. स्या इति रूपं त्यद्शब्दस्य अस्ति।

9. एतेषु क्विँन्नत्वात्कुत्वं कस्य भवति ?

क. उपानह्

ख. उष्णिह्

ग. पुर्

घ. दृश्

10. प्र+वृष् इत्यस्य प्रथमैकवचने किं रूपम् ?

क. प्रवृष्

ख. प्रावृट्

ग. प्रावृष्

घ. प्रावृट्-ड्

11. 'इदम्'शब्दात् त्यदादित्वे पररूपे टापि च कृते 'इदा' इत्यवस्थायां दस्य मत्वे द्विवचने किं रूपं भवति?

क. इमौ

ख. इमे

ग. आभ्याम्

घ. इमाः

12. षष्ठीबहुवचने इदं रूपं न भवति ?

क. आसाम्

ख. दिवाम्

ग. अपाम्

घ. अस्याम्

13. 'एषा' इत्यत्र तकारस्य सकारादेशः केन सूत्रेण भवति ?

क. आदेशप्रत्यययोः

ख. यः सौ

ग. तदोः सः सावनन्त्ययोः

घ. एतत्तदोः सुँलोपोऽकोरनञ्समासे हलि

14. कुत्र 'त्यदादीनामः' सूत्रं प्रवर्त्तते ?

क. इयम्

ख. का

ग. असौ

घ. सा

15. एतेषु 'तदोः सः सावनन्त्ययोः' इति सूत्रं कुत्र न प्रवर्त्तते ?

क. एषा

ख. असौ

ग. सा

घ. आशिषा

16. असङ्गतं कथनं चिनुत—

क. अप्शब्दो नित्यं बहुवचनान्तः

ख. 'आप्' इत्यत्र 'अप्तृन्तृच्....' सूत्रेण दीर्घो भवति ?

ग. अप्स्तकारः स्याद् भादौ प्रत्यये परे।

घ. 'अपः' इति रूपं प्रथमा-बहुवचने।

17. 'वाक्षु' इत्यस्य समीचीना प्रक्रियास्ति—

क. 'वाच्+ सु' इत्यत्र 'चो कु'रिति कुत्वे ककारे जश्त्वे षत्वे चर्त्वे च कृते सिद्धम्।

ख. 'वाक्+ सु' इत्यत्र 'चो कु'रिति कुत्वे ककारे जश्त्वे षत्वे चर्त्वे च कृते सिद्धम्।

ग. 'वाच्+ सुप्' इत्यत्र 'क्विँन्प्रत्ययस्य कु'रिति कुत्वे ककारे जश्त्वे षत्वे चर्त्वे च कृते सिद्धम्।

घ. 'वाच्+ सु' इत्यत्र 'चो कु'रिति कुत्वे ककारे जश्त्वे षत्वे वैकल्पिकचर्त्वे च कृते सिद्धम्।

18. 'दिक्-दिग्' इत्यादीनां मूलं प्रातिपदिकं किम् ?

क. दिष्

ख. दिश्

ग. दिच्

घ. दिक्

19. 'दृक्-ग्' अत्र कुत्वं केन सूत्रेण ?

क. चो कुः

ख. क्विँप्प्रत्ययस्य कुः

ग. खरि च

घ. क्विँन्प्रत्ययस्य कुः

20. 'त्यदादिष्विति दृशेः क्विँन्विधानादन्यत्रापि कुत्वम्' इति पङ्क्तेर्भावं चिनुत —

क. 'त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च' इति सूत्रेण अन्यार्थेषु क्विँन्विधानं कृतमतोऽत्रापि कुत्वं भवति।

ख. त्यदादिषु... इति सूत्रे क्विँन्प्रत्ययो यस्माद्दृष्ट इत्यर्थस्वीकारात् तादृगित्यत्र दृशेः कुत्वस्य दृष्टत्वाद्दृग्- इत्यत्रापि कुत्वं भवति।

ग. त्यदादिषु... इति सूत्रे बहुव्रीहिसमासस्वीकाराद् अत्र दृशेः क्विँन्-प्रत्ययान्तत्वादपि कुत्वं भवत्येव।

घ. 'तादृश्' इत्यत्र दृशे चो कुरिति कुत्वं दृष्टम् अत एव अन्यत्रापि= वर्तमाने क्विँन्प्रत्ययस्याभावेऽपि क्विँन्प्रत्ययस्य कुरित्यनेनैव कुत्वं भवति।

21. 'त्विट्'शब्दस्य कोऽर्थः ?

क. त्वक्

ख. लोचनम्

ग. इन्द्रः

घ. कान्तिः

22. 'सजुष्+ स्' इत्यत्र सकारलोपे कृते षकारस्य रुँत्वे 'र्वोरुपधाया दीर्घ इकः' इत्यनेन उपधादीर्घे............सिद्धम्।

क. सजूः

ख. सजुः

ग. सजुषः

घ. सर्जूः

23. स्त्रीलिङ्गे अदस्शब्दस्य ईत्वं मत्वञ्च कुत्र भवति ?

क. शसं विहाय बहुवचनेषु

ख. तृतीयैकवचने

ग. बहुवचनेषु

घ. कुत्रापि न

24. पुँल्लिङ्ग-स्त्रीलिङ्गयोः 'अदस्'शब्दस्य कतिषु स्थानेषु समानं रूपं भवति ?

क. ८

ख. ९

ग. ७

घ. १०

25. स्त्रीलिङ्गे इदं रूपं नास्ति—

क. अमूषाम्

ख. अमुष्याम्

ग. अमूः

घ. अमीषाम्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

हलन्ते नपुंसकलिङ्गाः

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

ह्	र्	म्	न्	ज्	द्	च्	त्	ष्	स्
१.स्वनडुह्	१.वार् २.चतुर्	१.किम् २.इदम्	१.अहन् २.दण्डिन् ३.सुपथिन्	१.ऊर्ज्	१.तद् २.यद् ३.एतद्	१.गो अञ्च्	१.शकृत् २.ददत् ३.तुदत् ४.पचत् ५.दीव्यत्	१.धनुष् २.चक्षुष् ३.हविष्	१.पयस् २.सुपुंस् ३.अदस्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

हकारान्तेषु ‘स्वनडुह्’शब्दस्य रूपाणि

स्वनडुह् = सुष्ठु वृषभा यस्य तत् कुलं क्षेत्रं वा।

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	1.स्वनडुत् 2.स्वनडुद्	स्वनडुही	स्वनड्वांहि
सम्बोधनम्	”	”	”
द्वितीया	”	”	”
तृतीया	स्वनडुहा	स्वनडुद्भ्याम्	स्वनडुद्भिः
चतुर्थी	स्वनडुहे	स्वनडुद्भ्याम्	स्वनडुद्भ्यः
पञ्चमी	स्वनडुहः	स्वनडुद्भ्याम्	स्वनडुद्भ्यः
षष्ठी	स्वनडुहः	स्वनडुहोः	स्वनडुहाम्
सप्तमी	स्वनडुहि	स्वनडुहोः	स्वनडुत्सु

❖ स्वमोर्लुक्। दत्वम्। स्वनडुत्, स्वनडुद्। स्वनडुही। चतुरनडुहोरित्याम्। स्वनड्वांहि। पुनस्तद्वत्। शेषं पुंवत्॥

- ❖ सूत्रम्- स्वमोर्नपुंसकात्॥ (७,१.२३)
- ❖ सूत्रार्थः- (क्लीबाद् अङ्गात् परयोः स्वमोः) लुक् स्यात्।
- ❖ सूत्रम्- नपुंसकाच्च॥ (७,१.१९)
- ❖ सूत्रार्थः- क्लीबादौङः शी स्यात्।
- ❖ सूत्रम्- जश्शसोः शिः॥ (७,१.२०)
- ❖ सूत्रार्थः- क्लीबादनयोः शिः स्यात्॥
- ❖ सूत्रम्- चतुरनडुहोरामुदात्तः॥ (७,१.९८)
- ❖ सूत्रार्थः- अनयोराम् स्यात्सर्वनामस्थाने परे॥
- ❖ सूत्रम्- वसुँस्रंसुँध्वंस्वनडुहां दः॥ (८,२.७२)
- ❖ सूत्रार्थः- सान्तवस्वन्तस्य स्रंसादेश्च दः स्यात्पदान्ते।

❖ वसुँस्रंसुँध्वंस्वनडुहां दः। सप्तम्यां बहुवचने चर्त्वम्।

स्वनडुह् + जस्
स्वनडुह् + शि
स्वनडु आ न् ह् + इ (चतुरनडुहोरामुदात्तः, नपुंसकस्य झलचः)
स्वनड्वांहि (इको यणचि, नश्चापदान्तस्य झलि)

स्वनडुह् + स् (हल्ङ्याभ्यो...प्राप्ते, स्वमोर्नपुंसकात्)
स्वनडुह्
स्वनडुद्-2 (वसुँस्रंसुँध्वंस्वनडुहां दः)
स्वनडुत्-1 (वाऽवसाने)

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

रेफान्तेषु 'वार्'शब्दस्य रूपाणि

वार् = जलम्

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	वाः	वारी	वारि
सम्बोधनम्	हे ,,	हे ,,	हे ,,
द्वितीया	,,	,,	,,
तृतीया	वारा	वार्भ्याम्	वार्भिः
चतुर्थी	वारे	वार्भ्याम्	वार्भ्यः
पञ्चमी	वारः	वार्भ्याम्	वार्भ्यः
षष्ठी	वारः	वारोः	वाराम्
सप्तमी	वारि	वारोः	वार्षु

❖ वाः। वारी। वारि। वार्भ्याम्॥

वार् + स् (हल्ङ्याभ्यो...प्राप्ते, स्वमोर्नपुंसकात्)
वार्
वाः

वार् + औ
वार् + ई (शी)
वारी

संस्कृतसारः छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

रेफान्तेषु ‘चतुर्’शब्दस्य रूपाणि

चतुर् = चतुर्त्वसङ्ख्याविशेषः

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	बहुवचनम्
प्रथमा	चत्वारि
द्वितीया	चत्वारि
तृतीया	चतुर्भिः
चतुर्थी	चतुर्भ्यः
पञ्चमी	चतुर्भ्यः
षष्ठी	चतुर्ण्णाम् चतुर्णाम्
सप्तमी	चतुर्षु

चतुर्+ जस् (चतुरनडुहोरामुदात्तः)

चतु आ र्+ इ (शि)

चत्वारि

- चत्वारि॥ (पुनस्तद्वत्) (शेषं पुंवत्)

- सूत्रम्- षट्चतुर्भ्यश्च॥ (७,१.५५)
- सूत्रार्थः- एभ्य आमो नुँडागमः॥
- सूत्रम्- रषाभ्यां नो णः समानपदे॥ (८,४.१)
- सूत्रार्थः- (रेफषकाराभ्यां परस्य नस्य णः स्यादेकपदे।) (अचो रहाभ्यां द्वे॥ अचः पराभ्यां रेफहकाराभ्यां परस्य यरो द्वे वा स्तः।)
- चतुर्ण्णाम्, चतुर्णाम्॥
- सूत्रम्- रोः सुपि॥ (८,३.१६)
- सूत्रार्थः- रोरेव विसर्गः सुपि। षत्वम्। षस्य द्वित्वे प्राप्ते॥
- सूत्रम्- शरोऽचि॥ (८,४.४९)
- सूत्रार्थः- अचि परे शरो न द्वे स्तः। चतुर्षु॥

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

मकारान्तेषु 'किम्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	किम्	के	कानि
द्वितीया	किम्	के	कानि
तृतीया	केन	काभ्याम्	कैः
चतुर्थी	कस्मै	काभ्याम्	केभ्यः
पञ्चमी	कस्मात्-द्	काभ्याम्	केभ्यः
षष्ठी	कस्य	कयोः	केषाम्
सप्तमी	कस्मिन्	कयोः	केषु

❖ किम्। के। कानि॥(पुनस्तद्वत्) (शेषं पुंवत्)

किम् + स् (हल्ङ्याभ्यो...प्राप्ते, स्वमोर्नपुंसकात्)
किम् ('न लुमताङ्गस्य' इति प्रत्ययलक्षणनिषेधात् विभक्तिपरत्वाभावात् 'किमः कः' इति सूत्रेण कादेशो न)

किम् + औ (किमः कः)
क + ई (नपुंसकाच्च— शी)
के (आद्गुणः)

किम् + जस् (किमः कः)
क + इ (जश्शसोः शि— शि)
कन् + इ (नपुंसकस्य झलचः— नुँम्)
कान् + इ (सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ— उपधादीर्घः)
कानि

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

मकारान्तेषु ‘इदम्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	इदम्	इमे	इमानि
द्वितीया	इदम्, एनत्-द्	इमे, एने	इमानि,एनानि
तृतीया	अनेन, एनेन	आभ्याम्	एभिः
चतुर्थी	अस्मै	आभ्याम्	एभ्यः
पञ्चमी	अस्मात्-द्	आभ्याम्	एभ्यः
षष्ठी	अस्य	अनयोः, एनयोः	एषाम्
सप्तमी	अस्मिन्	अनयोः, एनयोः	एषु

❖ अनाप्यकः

❖ हलि लोपः।

❖ इदम्। इमे। इमानि॥

❖ (अन्वादेशे नपुंसके वा एनद्वक्तव्यः)।
एनत्-द्। एने। एनानि। एनेन। एनयोः-२॥
(पुनस्तद्वत्) (शेषं पुंवत्)

इदम् + औ (त्यदादित्वं पररूपञ्च)
इद + ई (नपुंसकाच्च— शी)
इमे (दश्च)

इदम् + जस् (त्यदादित्वं पररूपञ्च)
इद + इ (जश्शसोः शि— शि)
इदन् + इ (नपुंसकस्य झलचः— नुँम्)
इदान् + इ (सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ— उपधादीर्घः)
इमानि (दश्च)

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु ‘अहन्’शब्दस्य रूपाणि

अहन् = दिनम्

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अहः	अह्नी, अहनी	अहानि
सम्बोधनम्	हे अहः	हे अह्नी, अहनी	हे अहानि
द्वितीया	अहः	अह्नी, अहनी	अहानि
तृतीया	अह्ना	अहोभ्याम्	अहोभिः
चतुर्थी	अह्ने	अहोभ्याम्	अहोभ्यः
पञ्चमी	अह्नः	अहोभ्याम्	अहोभ्यः
षष्ठी	अह्नः	अह्नोः	अह्नाम्
सप्तमी	अह्नि, अहनि	अह्नोः	अहःसु, अहस्सु

❖ रोऽसुँपि ❖ विभाषा ङिश्योः ❖ अल्लोपोऽनः ❖ अहन्

❖ अहः। विभाषा ङिश्योः। अह्नी, अहनी। अहानि॥
❖ सूत्रम्— अहन्॥ (८,२. ६८)
❖ सूत्रार्थः— अहन्नित्यस्य रुँः (स्यात्) पदान्ते।
अहोभ्याम्॥

अहन् + स् (स्वमोर्नपुंसकात्)
अहर् (रोऽसुँपि— रेफादेशः)
अहः

अहन् + जस्
अहान् + इ (सर्वनामस्था....)
अहानि

अहन् + भ्याम्
अहर् + भ्याम् (अहन्)
अह उ + भ्याम् (हशि च)
अहोभ्याम्

अहन् + औ (भसंज्ञा)
अहन् + ई (विभाषा ङिश्योः)
अह् न् + ई
1. अह्नी 2.अहनी

अहन् + आ (भसंज्ञा)
अह् न् + आ (अल्लोपोऽनः)
अह्ना

अहन् + सु (प)
अहर् + सु (वा शरि)
1.अहःसु, 2.अहस्सु

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु 'दण्डिन्'शब्दस्य रूपाणि

दण्डिन् = दण्डोऽस्यस्तीति तत्कुलं दण्डि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	दण्डि	दण्डिनी	दण्डीनि
सम्बोधनम्	हे दण्डि, दण्डिन्	हे दण्डिनी	हे दण्डीनि
द्वितीया	दण्डि	दण्डिनी	दण्डीनि
तृतीया	दण्डिना	दण्डिभ्याम्	दण्डिभिः
चतुर्थी	दण्डिने	दण्डिभ्याम्	दण्डिभ्यः
पञ्चमी	दण्डिनः	दण्डिभ्याम्	दण्डिभ्यः
षष्ठी	दण्डिनः	दण्डिनोः	दण्डिनाम्
सप्तमी	दण्डिनि	दण्डिनोः	दण्डिषु

- ❖ दण्डि॥
- ❖ वार्तिकम्— सम्बुद्धौ नपुंसकानां नलोपो वा वाच्यः
- ❖ अर्थः— सम्बुद्धौ परतः नपुंसकलिङ्गे नकारस्य लोपः विकल्पेन भवति।
- ❖ दण्डिनी। दण्डीनि। दण्डिना। दण्डिभ्याम्॥

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु 'सुपथिन्' शब्दस्य रूपाणि

सुपथिन्= शोभनमार्गाणां नगरम्

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सुपथि	सुपथी	सुपन्थानि
सम्बोधनम्	हे सुपथि, सुपथिन्	हे सुपथी	हे सुपन्थानि
द्वितीया	सुपथि	सुपथी	सुपन्थानि
तृतीया	सुपथा	सुपथिभ्याम्	सुपथिभिः
चतुर्थी	सुपथे	सुपथिभ्याम्	सुपथिभ्यः
पञ्चमी	सुपथः	सुपथिभ्याम्	सुपथिभ्यः
षष्ठी	सुपथः	सुपथोः	सुपथाम्
सप्तमी	सुपथि	सुपथोः	सुपथिषु

❖ सुपथि। टेर्लोपः। सुपथी। सुपन्थानि॥

सुपथिन् + औ
सुपथिन् + ई (भस्य टेर्लोपः)
सुपथ् + ई
सुपथी

सुपथिन् + जस्
सुपथन् + इ (इतोऽत्सर्वनामस्थाने— अ)
सुपन्थन् + इ (थो न्थ)
सुपन्थान् + इ (उपधादीर्घः)
सुपन्थानि

जकारान्तेषु ‘ऊर्ज्’शब्दस्य रूपाणि

ऊर्ज्= बलं तेजश्च

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	1.ऊर्क्, 2.ऊर्ग्	ऊर्जी	ऊन्र्जि
सम्बोधनम्	हे 1.ऊर्क्, 2.ऊर्ग्	हे ऊर्जी	हे ऊन्र्जि
द्वितीया	1.ऊर्क्, 2.ऊर्ग्	ऊर्जी	ऊन्र्जि
तृतीया	ऊर्जा	ऊर्ग्भ्याम्	ऊर्ग्भिः
चतुर्थी	ऊर्जे	ऊर्ग्भ्याम्	ऊर्ग्भ्यः
पञ्चमी	ऊर्जः	ऊर्ग्भ्याम्	ऊर्ग्भ्यः
षष्ठी	ऊर्जः	ऊर्जोः	ऊर्जाम्
सप्तमी	ऊर्जि	ऊर्जोः	ऊर्क्षु

- ❖ ऊर्क्, ऊर्ग्। ऊर्जी।
- ❖ (ऊन्र्जि/ ऊन्र्र्जि/ ऊञ्जि / ऊन्र्जि।) नरजानां संयोगः।

ऊर्ज् + स्
ऊर्ग्-2 (चोः कुः)
ऊर्क्-1 (वाऽवसाने)

ऊर्ज् + जस्
ऊन् र्ज् + शि (नपुंसकस्य झलचः)
ऊन् र्ज् + इ

- ❖ चोः कुः, वाऽवसाने
- ❖ नपुंसकस्य झलचः
- ❖ चोः कुः
- ❖ चोः कुः, आदेशप्रत्यययोः

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

दकारान्तेषु 'तद्-यद्-एतद्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	तत्, तद्	ते	तानि	यत्, यद्	ये	यानि	एतत्, एतद्	एते	एतानि
द्वितीया	तत्, तद्	ते	तानि	यत्, यद्	ये	यानि	एतत्, एतद्	एते	एतानि
तृतीया	तेन	ताभ्याम्	तैः	येन	याभ्याम्	यैः	एतेन	एताभ्याम्	एतैः
चतुर्थी	तस्मै	ताभ्याम्	तेभ्यः	यस्मै	याभ्याम्	येभ्यः	एतस्मै	एताभ्याम्	एतेभ्यः
पञ्चमी	तस्मात्-द्	ताभ्याम्	तेभ्यः	यस्मात्-द्	याभ्याम्	येभ्यः	एतस्मात्-द्	एताभ्याम्	एतेभ्यः
षष्ठी	तस्य	तयोः	तेषाम्	यस्य	ययोः	येषाम्	एतस्य	एतयोः	एतेषाम्
सप्तमी	तस्मिन्	तयोः	तेषु	यस्मिन्	ययोः	येषु	एतस्मिन्	एतयोः	एतेषु

तद् + स्
तद्-2
तत्-1 (वाऽवसाने)

तद् + औ (त्यदादीनामः, अतो गुणे)
त + शी (नपुंसकाच्च)
ते

तद् + जस् (त्यदादीनामः, अतो गुणे)
तन् + शि (जश्शसोः शि,नुँम्, उपधादीर्घः)
तान् + इ= तानि

- ❖ तत्। ते। तानि॥
- ❖ यत्। ये। यानि॥
- ❖ एतत्। एते। एतानि॥

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

चकारान्तेषु 'गो+अच्'शब्दस्य रूपाणि

गवाक् = गोरनुसरणकर्ता (कुलम्)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	1.गवाक्, 2.गवाग्	गोची	गवाञ्चि
सम्बोधनम्	हे 1.गवाक्, 2.गवाग्	हे गोची	हे गवाञ्चि
द्वितीया	1.गवाक्, 2.गवाग्	गोची	गवाञ्चि
तृतीया	गोचा	गवाग्भ्याम्	गवाग्भिः
चतुर्थी	गोचे	गवाग्भ्याम्	गवाग्भ्यः
पञ्चमी	गोचः	गवाग्भ्याम्	गवाग्भ्यः
षष्ठी	गोचः	गोचोः	गोचाम्
सप्तमी	गोचि	गोचोः	गवाक्षु

❖ चोः कुः, जश्त्वम् , यथायथं चर्त्वम्

❖ नपुंसकस्य झलचः

❖ अचः

❖ गवाक्, गवाग्। गोची। गवाञ्चि। पुनस्तद्वत्। गोचा। गवाग्भ्याम्॥

गो + अच् + स्
गो + अक् (चोः कुः)
2.गो + अग् (जश्त्वम्)
1.गो + अक् (वाऽवसाने)
1.गवाक् 2.गवाग्
(अवङ् स्फोटायनस्य, सवर्णदीर्घः)

गो + अच् + औ
गो + च् +ई (अचः)
गोची

गो + अच् + जस्
गो + अ न् च् + इ
गो + अ ञ् च् + इ
ग् अव + अ ञ् च् + इ
गवाञ्चि

गो + अच् + सु
गो + अक् + सु
गो + अग् + सु
गो + अक् + सु
गो + अक् + षु
ग् अव + अक्षु
गवाक्षु

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

तकारान्तेषु ‘शकृत्’शब्दस्य रूपाणि

शकृत् = विष्ठा

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	1.शकृत्, 2.शकृद्	शकृती	शकृन्ति
सम्बोधनम्	हे 1.शकृत्, 2.शकृद्	हे शकृती	हे शकृन्ति
द्वितीया	1.शकृत्, 2.शकृद्	शकृती	शकृन्ति
तृतीया	शकृता	शकृद्भ्याम्	शकृद्भिः
चतुर्थी	शकृते	शकृद्भ्याम्	शकृद्भ्यः
पञ्चमी	शकृतः	शकृद्भ्याम्	शकृद्भ्यः
षष्ठी	शकृतः	शकृतोः	शकृताम्
सप्तमी	शकृति	शकृतोः	शकृत्सु

❖ जश्त्वम् , यथायथं चर्त्वम्

❖ नपुंसकस्य झलचः

❖ शकृत्। शकृती। शकृन्ति॥
❖ ददत्॥
❖ सूत्रम्— वा नपुंसकस्य॥ (७,१.७९)
❖ अर्थः— अभ्यस्तात्परो यः शता तदन्तस्य क्लीबस्य वा नुम् सर्वनामस्थाने।
❖ ददन्ति, ददति॥

शकृत्+ स्
शकृद्-2
शकृत्-1 (वाऽवसाने)

शकृत्+ जस्
शकृत्+ इ
शकृन् त्+ इ
शकृन्ति

ददत्+ जस्
ददत्+ इ (नाभ्यस्ताच्छतुः- नुँम्निषेधे)
दद न् त्+ इ (वा नपुंसकस्य)
1.ददन्ति 2.ददति

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

तकारान्तानां भेदाः

तत्र नुँम्-व्यवस्थापनम्

१.शकृत्

‘शि’ नित्यं नुँम्

सामान्य शत्रन्ताः
यथा— कुर्वत्, जगत्....

२.ददत्

‘शि’ वा नुँम्

अभ्यस्तसञ्ज्ञकशत्रन्ताः यथा—
ददत्, दधत्, जुह्वत्.........

३.दीव्यत्

‘शी,शि’ नित्यं नुँम्

शप्-श्यन्विकरणशत्रन्ताः यथा—
भवत्, पठत् दीव्यत्, चोरयत्.....

४.तुदत्

‘शी’ वा नुँम्
‘शि’ नित्यं नुँम्

1.तुदादेः शत्रन्ताः।
2.अदादेः आकारान्त शत्रन्ताः।
3.लृँट्लकारस्य सर्वे शत्रन्ताः।
यथा—
तुदत् यात्, भविष्यत् करिष्यत्....

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

तकारान्तेषु 'तुदत्'शब्दस्य रूपाणि

तुदत् = व्यथ्यमानं कुलम्

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	1.तुदत्, 2. तुदद्	1.तुदन्ती, 2.तुदती	तुदन्ति
सम्बोधनम्	हे 1.तुदत्, 2. तुदद्	हे 1.तुदन्ती, 2.तुदती	हे तुदन्ति
द्वितीया	1.तुदत्, 2. तुदद्	1.तुदन्ती, 2.तुदती	तुदन्ति
तृतीया	तुदता	तुदद्भ्याम्	तुदद्भिः
चतुर्थी	तुदते	तुदद्भ्याम्	तुदद्भ्यः
पञ्चमी	तुदतः	तुदद्भ्याम्	तुदद्भ्यः
षष्ठी	तुदतः	तुदतोः	तुदताम्
सप्तमी	तुदति	तुदतोः	तुदत्सु

- ❖ जश्त्वम् , यथायथं चर्त्वम्
- ❖ नपुंसकस्य झलचः

- ❖ तुदत् ॥
- ❖ सूत्रम्— आच्छीनद्योर्नुम्॥ (७,१.८०)
- ❖ अर्थः— अवर्णान्तादङ्गात्परो यः शतुरवयस्तदन्तस्य नुँम् वा शीनद्योः।
- ❖ तुदन्ती, तुदती। तुदन्ति॥
- ❖ सूत्रम्— शप्श्यनोर्नित्यम्॥ (७,१.८१)
- ❖ अर्थः— शप्श्यनोरात्परो यः शतुरवयव-स्तदन्तस्य नित्यं नुँम् शीनद्योः।
- ❖ पचन्ती। पचन्ति।
- ❖ दीव्यत्। दीव्यन्ती। दीव्यन्ति॥

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

षकारान्तेषु ‘धनुष्’शब्दस्य रूपाणि

धनुः = चापः

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	धनुः	धनुषी	धनूंषि
सम्बोधनम्	हे धनुः	हे धनुषी	हे धनूंषि
द्वितीया	धनुः	धनुषी	धनूंषि
तृतीया	धनुषा	धनुर्भ्याम्	धनुर्भिः
चतुर्थी	धनुषे	धनुर्भ्याम्	धनुर्भ्यः
पञ्चमी	धनुषः	धनुर्भ्याम्	धनुर्भ्यः
षष्ठी	धनुषः	धनुषोः	धनुषाम्
सप्तमी	धनुषि	धनुषोः	1.धनुःषु 2.धनुष्षु

- ❖ धनुः। धनुषी। सान्तेति दीर्घः। नुँम्विसर्जनीयेति षः। धनूंषि। धनुषा। धनुर्भ्याम्।
- ❖ एवं चक्षुर्हविरादयः॥ (चक्षुष्, हविष्)

धनुष्+ स्
धनुष्+ (ससजुषो रुँः)
धनुर्= धनुः

धनुष्+ सुप्
धनुर्+ सु (वा शरि)
धनुः+ षु= धनुःषु, धनुष्षु

धनुष्+ जस्
धनुष्+इ
धनुन् स् +इ (नपुंसकस्य झलचः)
धनून् स्+इ (सान्तमहतः संयोगस्य)
धनूं स्+इ (नश्चापदान्तस्य झलि)
धनूं ष्+इ (नुँम्विसर्जनीयशर्व्यवायेऽपि)
धनूंषि

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

सकारान्तेषु 'पयस्'शब्दस्य रूपाणि

पयस् = जलं दुग्धं वा

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	पयः	पयसी	पयांसि
सम्बोधनम्	हे पयः	हे पयसी	हे पयांसि
द्वितीया	पयः	पयसी	पयांसि
तृतीया	पयसा	पयोभ्याम्	पयोभिः
चतुर्थी	पयसे	पयोभ्याम्	पयोभ्यः
पञ्चमी	पयसः	पयोभ्याम्	पयोभ्यः
षष्ठी	पयसः	पयसोः	पयसाम्
सप्तमी	पयसि	पयसोः	1.पयःसु 2.पयस्सु

❖ पयः। पयसी। पयांसि। पयसा। पयोभ्याम्॥

पयस्+ स्
पयस्+ (ससजुषो रुँः)
पयर्= पयः

पयस्+ जस्
पयस्+इ
पय न् स् +इ (नपुंसकस्य झलचः)
पयान् स् + इ (सान्तमहतः संयोगस्य)
पयां स् + इ (नश्चापदान्तस्य झलि)
पयांसि

पयस्+ भ्याम् (ससजुषो रुँः)
पयर्+ भ्याम् (हशि च)
पय उ+ भ्याम्= पयोभ्याम्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

सकारान्तेषु ‘सुपुंस्’शब्दस्य रूपाणि

सुपुम् = शोभनाः पुमांसो यस्मिन् तत्कुलम्

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सुपुम्	सुपुंसी	सुपुमांसि
सम्बोधनम्	हे सुपुम्	हे सुपुंसी	हे सुपुमांसि
द्वितीया	सुपुम्	सुपुंसी	सुपुमांसि
तृतीया	सुपुंसा	सुपुम्भ्याम्	सुपुम्भिः
चतुर्थी	सुपुंसे	सुपुम्भ्याम्	सुपुम्भ्यः
पञ्चमी	सुपुंसः	सुपुम्भ्याम्	सुपुम्भ्यः
षष्ठी	सुपुंसः	सुपुंसोः	सुपुंसाम्
सप्तमी	सुपुंसि	सुपुंसोः	सुपुंसु

❖ सुपुम् । सुपुंसी । सुपुमांसि ॥

सुपुंस्+ स्
सुपुंस् + (संयोगान्तस्य लोपः)
सुपुम्

सुपुंस् + जस्
सुपुम् अस् +इ (पुंसोऽसुँङ्)
सुपु म् अन् स् +इ (नपुंसकस्य झलचः)
सुपु म् आन् स् +इ (सान्तमहतः संयोगस्य)
सुपुम् आन् स् +इ (नश्चापदान्तस्य झलि)
सुपुमांसि

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

सकारान्तेषु ‘अदस्’शब्दस्य रुपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तनपुंसकलिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अदः	अदौ > अमू	अदानि > अमूनि
द्वितीया	अदः	अदौ > अमू	अदानि > अमूनि
तृतीया	अमुना	अदाभ्याम् > अमूभ्याम्	अदेभिः > अमीभिः
चतुर्थी	अदस्मै > अमुष्मै	अदाभ्याम् > अमूभ्याम्	अदेभ्यः > अमीभ्यः
पञ्चमी	अदस्माद् > अमुष्मात्-द्	अदाभ्याम् > अमूभ्याम्	अदेभ्यः > अमीभ्यः
षष्ठी	अदस्य > अमुष्य	अदयोः > अमुयोः	अदेषाम् > अमीषाम्
सप्तमी	अदस्मिन् > अमुष्मिन्	अदयोः > अमुयोः	अदेषु > अमीषु

❖ अदः। विभक्तिकार्यम्। उत्वमत्वे। अमू। अमूनि। शेषं पुंवत्॥
इति हलन्तनपुंसकलिङ्गाः।

॥ इति षड्लिङ्गप्रकरणम् ॥

अदस्+ स्
अदः

अदस् + जस्
अदस् +इ
अद+इ (त्यदादित्वं पररूपं च)
अदन् +इ (नपुंसकस्य झलचः)
अदान्+इ (उपधादीर्घः)
अदानि
अमूनि (उत्वमत्वे)

1.स्वमोर्लुक् केन सूत्रेण भवति ?

क. नपुंसकाच्च

ख. हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुँतिस्यपृक्तं हल्

ग. स्वमोर्नपुंसकात्

घ. यस्येति च

2.'स्वनडुह्' इत्यत्र दत्त्वं केन सूत्रेण ?

क. झलां जशोऽन्ते

ख. वसुँस्रंसुँध्वंस्वनडुहां दः

ग. झलां जश् झशि

घ. दादेर्धातोर्घः

3. 'स्वनड्वाहि' इत्यत्र अनुस्वारः कस्यास्ति ?

क. आमः मकारस्य

ख. नुँमः मकारस्य

ग. नुँमः नकारस्य

घ. अनुस्वार-आगमस्य

4. 'वार्' इत्यस्य शुद्धं रूपं नास्ति—

क. वाः

ख. वः

ग. वारी

घ. वारि

5. सप्तम्यामिदं रूपं शुद्धं नास्ति ?

क. वार्षु

ख. वारि

ग. वारोः

घ. वार्ष्षु

6. 'किम्'शब्दाद् बहुवचने 'जश्शसोः शि' इति सूत्रेण तस्य स्थाने श्यादेशे मकारस्य स्थाने नकारे इकारस्य स्थाने अकारे कृते किं रूपं सिद्ध्यति ?

क. किम्

ख. कानि

ग. केषाम्

घ. प्रश्ने असमीचीना प्रक्रियास्ति।

7. अन्वादेशविषये अपूर्णं विकल्पं चिनुत ?

क. एनत्-द्/ इदम्

ख. एने/ इमे

ग. एनानि/ इमानि

घ. एनेन

8. 'अहः' इत्यत्र विसर्गः कस्य स्थाने ?

क. सकारस्य

ख. षकारस्य

ग. नकारस्य

घ. रोः रेफस्य

9. 'अनः'अकारलोपः विभाषया कुत्र भवति ?

क. अह्नी, अहनि

ख. अह्नि, अहनि

ग. अह्नि, अहानि

घ. अह्नी, अहनी, अह्नि, अहनि

10. 'अहोभ्याम्' इत्यस्य इयं प्रक्रिया समीचीना—

क. 'अहन्+ भ्याम्' इत्यत्र नकारस्य स्थाने रेफादेशे तस्य उत्वे गुणे च कृते सिद्धम्।

ख. 'अहस्+ भ्याम्' इत्यत्र सकारस्य रुँत्वे 'हसि च' इत्युत्वे 'आद्गुणः' इत्यनेन गुणे च कृते सिद्धम्।

ग. 'अहन्+ भ्याम्' इत्यत्र 'अहन्' इति सूत्रेण नकारस्य स्थाने रुँत्वे 'आद्गुणः' इत्यनेन गुणे च कृते सिद्धम्।

घ. 'अहन्+ भ्याम्' इत्यत्र 'अहन्' इति सूत्रेण नकारस्य स्थाने रुँत्वे तस्य उत्वे 'आद्गुणः' इत्यनेन गुणे च कृते सिद्धम्।

11. 'दण्डि' इत्यस्य मूलं प्रातिपदिकं किम् ?

क. दण्डिन्

ख. दण्डी

ग. दण्डि

घ. दण्डीन्

12. 'सुपथि, सुपथि, सुपथि, सुपथी, सुपथी, सुपन्थानि, सुपन्थानि' रूपाणि क्रमशः सन्ति ?

क. सप्तमी-द्वितीया-प्रथमैकवचनस्य, प्रथमा-द्वितीयाबहुवचनस्य द्विवचनस्य च।

ख. द्वितीया-प्रथमा- सप्तम्यैकवचनस्य, द्वितीयाद्विवचनस्य बहुवचनस्य च।

ग. प्रथमा-द्वितीया-सप्तम्यैकवचनस्य, प्रथमा-द्वितीयाद्विवचनस्य बहुवचनस्य च।

घ. प्रथमा-द्वितीया-सप्तम्यैकवचनस्य, संबोधनस्य प्रथमा-द्वितीयाद्विवचनस्य बहुवचनस्य च।

13. 'ऊर्ज्'शब्दविषये इदं कथनं सङ्गतं नास्ति—

क. 'ऊर्क्- ऊर्ग्' इति रूपद्वयं प्रथमाया एकवचने भवति।

ख. ‘ऊर्जी’इति रूपं प्रथमा-द्वितीयायाः द्विवचने भवति। सप्तम्यां न भवति।

ग. ‘ऊर्न्जि’ इत्यत्र क्रमशः— ऊ न् र् ज् इ एते वर्णाः सन्ति।

घ. ‘ऊर्न्जि’ इत्यत्र नुँमागमः ‘इकोऽचि विभक्तौ’ सूत्रेण भवति।

14.एतेषु इदं रूपं त्रिषु लिङ्गेषु भवति—

क. तौ

ख. ते

ग. तयोः

घ. ते, तयोः

15. ‘गवाञ्चि गोचि गोची गवाक्षु’— एतेषु एकवचनस्य रूपम् अस्ति।

क. गवाञ्चि

ख. गोचि

ग. गोची

घ. गवाक्षु

16.बहुवचने इदं रूपं शुद्धम्—

क. ददति ददन्ति

ख. तुदति तुदन्ति

ग. पचति पचन्ति

घ. जगति जगन्ति

17. नपुंसकलिङ्गे नकारान्तानां सम्बोधने कति रूपाणि ?

क. २

ख. ३

ग. ४

घ. १

18.द्विवचने इदम् अपूर्णम् —

क. शकृती

ख. ददती

ग. दीव्यती

घ. तुदती

19.एतेषु भिन्नं चिनुत—

क. अहः

ख. धनुः

ग. हविः

घ. वाः

20. ‘चक्षूंषि’ इदं रूपं कुत्र न भवति ?

क. प्रथामायाम्

ख. द्वितीयायाम्

ग. सप्तम्याम्

घ. सम्बोधने

21. सप्तम्यां बहुवचने रूपाणि चिनुत—

क. धनुःषु

ख. धनुःषु, धनुष्षु

ग. धनुःषु, धनुष्षु, धनुक्षु

घ. धनुष्षु

22.भ्यामि सकारस्य रुँत्वे 'हशि चे'त्युत्वे गुणे च कृते सिद्धं भवति—

क. पयोभ्याम्

ख. अहोभ्याम्

ग. मनोभ्याम्

घ. यशोभ्याम्

23. 'सुपुम्' इत्यत्र सकारस्य स्थाने असुङादेशे 'सुपुम् अस्' इति ततो 'नपुंसकस्य झलचः' इति सूत्रेण नुँमागमे 'सान्तमहते'ति दीर्घे 'सुपुमान् स्' इत्यवस्थायां नस्यानुस्वारे कृते इदं रूपं संभवति—

क. सुपुमांसि

ख. सुपुमान्सि

ग. सुपुंसी

घ. सुपुंमांसि

24. 'एत ईद्बहुवचने' इति सूत्रं नपुंसकलिङ्गे अदस्-शब्दे कतिषु स्थानेषु प्रवर्त्तते ?

क. सप्तसु

ख. षट्सु

ग. पञ्चसु

घ. चतुर्षु

25. अदस्-शब्दस्य त्रिषु लिङ्गेषु कानि रूपाणि समानानि भवन्ति ?

क. असौ अमीभिः अमूः

ख. अमू अमूभ्याम् अमुयोः

ग. अमुष्य अमूभ्याम् अमुष्मिन्

घ. अमू अमूभिः अमीषाम्